

ДУХОВНІСТЬ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ПАРАДИГМІ

О. С. Цибулько

ORCID 0000-0003-1297-5465

У статті обґрунтовані нові інтерпретації фундаментальних основ духовності. Сучасна людина постійно рефлексує над усіма аспектами власної життєдіяльності. Постмодернізм полягає у запереченні єдиного та універсального образу реальності, а, отже, така реальність не потребує точного та адекватного вивчення та пояснення. Світ постмодерністської людини глибоко еkleктичний, з ідеями множинності і різноманітності, з суперечками між парадигмами, з співіснуванням різнорідних елементів. Визначальне місце проблема духовності посідає у педагогічній парадигмі постмодерну, оскільки педагогічне завдання сучасної епохи не лише розробити, окреслити та визначити шляхи, засоби і методи формування певних компетентностей, а також знань та вмінь, а й розвинути людські якості, здатності, поведінку та риси характеру. Такі ідеї реалізуються в межах багатьох постмодерністських освітніх концепцій, серед яких найбільш популярними є критична педагогіка П. Фрейдера, німецька антипедагогіка, феміністська педагогіка, педагогіка критичного мислення, вальдорфська педагогіка. Таким чином, наявність певних властивостей людської душі, що виходять за межі збереження виду – це реальність, яка є невід'ємною частиною відносин «людина - природа - суспільство». Як правило, саме цими якостями забезпечується, з одного боку, збереження традицій, з іншого – рух уперед. Сучасна людина розвиває прагнення відстоювати і вибудовувати, в першу чергу для себе, ідеали, цінності, сенси. Проте, духовність у ній наявна у вигляді закладеної потенції. Можливості освіти дозволяють розкривати цей потенціал, але тільки в тій мірі, в якій це є необхідним сучасній людині.

Ключові слова: *духовність, духовні цінності, постмодернізм, «монадна особистість», концепція децентричної особистості.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Епоха постмодерну принесла нові інтерпретації фундаментальних основ духовності. Відбувається пошук та переоцінка аксіологічних основ сучасної людини.

Не зважаючи на складнощі та протиріччя постмодерну, людина творчого мислення набуває нечуваної досі свободи, яка заснована на конструктивній основі духовності, яка, власне, втілена в можливості, перебуваючи у суспільстві, мати власну індивідуальну картину світу, дистанційовану від суспільної, всезагальної. Сучасна людина постійно рефлексує над усіма аспектами власної життєдіяльності.

Постмодернізм полягає у запереченні єдиного та універсального образу реальності, а, отже, така реальність не потребує точного та адекватного вивчення та пояснення. Оточуючий світ конструюється віруваннями та поведінкою окремих особистостей. Постмодернізм неможливо відобразити поняттям, таке явище піддається лише інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Аналізуючи творчі доробки мислителів, можна зазначити, що тема духовності та духовних цінностей є центральною для визначення епохи постмодерну. Проблемою збереження стабільності, поєднанням сталих традиційних та сучасних цінностей переймався О. Солженіцин (2001). Процеси індивідуалізації та явище постматеріалізму описує Дж. Вейз (2002). Український дослідник С. Кримський розвиває ідею індивідуалізації універсального досвіду, акцентуючи на важливості особистісних якостей у концепції духовності постмодерну (Кримський, 2003). Про можливість та необхідність заміни педагогіки мистецтвом й естетикою з їх можливостями опису суб'єктивних переживань пише Ж. Ф. Ліотар (2013). Однак, питання духовності саме у педагогічній парадигмі постмодерну не здобуло належного висвітлення у наукових розвідках.

Мета статті – розкрити сутнісні ознаки концепту «Духовність» у постмодерністській педагогічній парадигмі

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Свідомість постмодерністської людини орієнтована на постійне оновлення, на пошук власної свободи. Світ постмодерністської людини глибоко еkleктичний, з ідеями множинності і різноманітності, з суперечками між парадигмами, з співіснуванням різнорідних елементів.

Особливо важливим питанням постає здатність до забезпечення стабільності, життєздатності та розвитку на ґрунті мультіваріативних підходів з максимальним використанням можливостей окремих індивідуумів, інформаційно-інституційного та соціального потенціалу, оптимального поєднання сталих традиційних та сучасних цінностей, і, нарешті, здатність до збереження особливостей і неповторності існування

певної спільноти, соціуму. Вектор постмодернізму О. Солженіцин (2001) спрямовує до пошуку трансцендентної цінності: «Справа в тому, що світські, мирські цінності в постмодерністському суспільстві перебувають в тотальному антагонізмі одна до одної. Кожна з них є для самої себе найвищою. Уникнути хаосу можна, лише інтегрувавши їх трансцендентною цінністю. Носієм цієї цінності є християнська Церква, якій притаманний універсалізм» (с. 88).

Для духовності епохи постмодерну характерне таке явище, як синтагматика, оскільки свідомість постмодерної людини поєднує множинність контрастних елементів, така свідомість перебуває у безперервному процесі творіння нового світу, нового світоустрою, в якому кожний його елемент має самодостатнє і самоцінне значення.

Однією з базових основ духовності постмодерного суспільства є процес індивідуалізації, осередком якого є особистість, яка виступає і як об'єкт, і як суб'єкт сучасних перетворень. Духовність постмодерну позбавлена часових і територіальних меж у безмежному культурному просторі. Процес індивідуалізації виступає як процес самовизначення, як процес самоактуалізації. Для постмодерного суспільства також характерне явище постматеріалізму, як типу ціннісної орієнтації, для якого притаманна зміна релігійних орієнтацій, нерелігійними, які акцентують на свободі індивідуального самовираження (Вейз, 2002, с. 89).

Постматеріалізм як основа структури сучасної цивілізації є проблемою духовно-морального порядку. Оскільки в умовах індивідуалізації, за відсутності високого духовного орієнтиру, особистість втрачає майбутнє.

На важливості особистісних якостей у концепції духовності постмодерну акцентує і український дослідник С. Кримський, висуваючи вимогу утвердження «монадної особистості», яка є макрокосмом свого народу, своєї культури, своєї епохи. Разом з тим, така «монадна особистість» – це явище індивідуалізації універсального досвіду. Подібні «монадні особистості» з'являлися і в попередні історичні епохи, але сприймалися суспільством як яскраві прояви унікальності, як генії, що випередили свій час. «Однак нині щільність соціальних зв'язків виросла настільки, що формування монад них особистостей стає поширеним явищем. Не випадково кінець II тисячоліття нашої ери характеризується кризою масових політичних партій. Історія показала, що такі монадні особистості, як М. Ганді, М. Л. Кінг, Мати Марія, А. Сахаров і О. Солженіцин, В. Вернадський і М. Грушевський відіграли у XX столітті значно більшу роль, ніж усі політичні партії разом узяті» (Кримський, 2003, с. 12).

Носії нового постмодерного суспільства є носіями індивідуальної самобутності, завданням яких є примноження різноманітних форм життя, примноження національної та особистісної духовної унікальності.

Власне модерне визначення духовності зосереджене на протиставленні свідомості, як безумовно цінної та ідеальної, та тіла, відповідно, нижчого та матеріального. Це продукує ситуацію тілесної та духовної роз'єднаності особи. Постмодернізм акцентує на значимості тілесності, стверджуючи нерозривний зв'язок між свідомістю особи та її зовнішнім вираженням. Постмодерне визначення духовності окреслює цілісність, як визначальну рису духовного людського буття.

Поняття «духовності» у вирішенні освітніх проблем формується переважно в межах гуманістичної парадигми людського сприйняття культурного простору, у якому людина прагне до максимального розкриття своєї особистості. Це формує образ людини як цілісної та сталої істоти.

Постмодерністське розуміння поняття «духовності» не передбачає існування подібного образу людини, а концепція єдності та ідентичності піддається критиці. На противагу їй висувається думка про існування індивіда, ідентичність якого розпадається на часткові функції і сфери життя. Відповідно, у такому випадку, метою освіти вже не є формування ідентичності як невід'ємної складової людської індивідуальності.

Вищевказані ідеї в сучасній педагогіці є досить популярними. Вони відображають еволюцію людського світосприйняття і виявляються в абстрактному мистецтві – у відкиданні ідей матеріального світу, у поведінці – в масовій відмові від дотримання традиційних моральних норм, у нехтуванні релігійними приписами. Зазначений спосіб життя відповідає новому типу людини постмодерної епохи, вільної від тоталітарних ідей, норм моралі, мистецтва та релігії. Розуміння «духовності» як поняття, що відображає прагнення до цілісності, гармонізації якостей і цілей людини, з часом майже вилучається з наукового дискурсу, стає менш популярним, а тому втрачає свою актуальність. Людина занурюється в своє емоційне життя, буденне у ньому переважає над ідеальним, що і характеризує сутність людини доби постмодерну.

У цьому контексті поняття «духовність» є багатограним, складається з багатьох аспектів і лише в їхній сукупності виявляється і реалізується повною мірою. Окрім чуттєво-інтуїтивних властивостей особистості, таких як віра, інтуїція, осяяння, духовність включає раціональні сторони людської істоти. Причому ці раціональні якості спрямовані не тільки на вирішення практичних, повсякденних завдань, а й на усвідомлення проблем буття. Так, на думку М. Шелера (1996), ця здатність до

розмежування людського існування та сутності самого існування є однією з найголовніших властивостей людської духовності (с. 22). Подібну властивість М. Шелер (1996) назвав абстракцією, і протиставив її традиційному абстрагуванню, а його тлумачення поняття «духовності» є більшою мірою онтологічним, набуваючим метафізичного сенсу.

Однак, скептичний погляд на це аргументується тим, що в повсякденні більшість людей не використовують цю здатність, а навпаки, їх життєва позиція стає нестабільною, якщо вони дотримуються орієнтирів, що, на їхню думку, суперечать, сутності людини. Цю тезу висунув І. Кант (2007), розмірковуючи про розвиток людської духовності в історичному масштабі, зазначаючи, що від народження індивід за своєю сутністю є злим і лише в процесі пізнання він обирає духовний шлях у своєму інтелектуальному зростанні (с. 167).

Сучасний світ, у порівнянні з різними формами людського буття, такими як релігія, мистецтво, наука, які є замкнутими за своїми структурами і в яких перехід від однієї форми до іншої вимагає певних духовних та емоційних перетворень, сприймається через призму матеріального розуміння реальності, речей і предметів. Якщо щось інерідне та незрозуміле не вписується в чіткі межі повсякденності, тоді автоматично спрацьовує механізм повсякденної логіки, що відкидає інерідне за межі реального та ігнорує його доти, доки це є можливим. Якщо ж ігнорування «незрозумілого» на певному етапі більше є неможливим, то з метою належного вирішення цієї ситуації застосовуються засоби, такі як зв'язок між трансцендентним і повсякденністю (медицина, релігія, література тощо).

Так, М. Шелер (1996) визначав нижчі емоційні прояви людської особистості досить сильними, на відміну від вищих категорій буття і цінностей, які від початку є слабшими, оскільки все прекрасне є короточасним, через свою крихкість і вразливість (с. 23). Неодноразово в різні історичні періоди набували поширення тенденції повернення до природного стану суспільства, що може бути ознакою його втоми або занепаду цивілізації. Однак, єдиний спосіб проти деградації духу знаходиться в самому дусі, в усвідомленні трансцендентного, яке є невід'ємною частиною його структури. Усвідомлюючи свою перевагу над усіма буттєвими формами світу, людина вже не може повернутися до первісного стану. Проте, стан духовно-моральної налаштованості, «польоти» духу за межі природності можуть відбуватися лише за участі всіх інтелектуальних і емоційних якостей людини. Саме цю максимальну напруженість і єдність усіх здібностей людини, всього найкращого, ми називаємо духовністю.

Філософія освіти під впливом ідей постмодернізму розглядає педагогіку з позицій проблем сучасної культури. Деякі педагогічні теорії ґрунтуються на ідеології постмодерну, як фантоми, що не мають відношення до дійсності. Звідси випливає відмова від об'єктивності і всезагальної значимості педагогічного знання. У центрі уваги перебуває індивід у своїй неповторності, що суперечить універсалізації, де педагогіку може замінити мистецтво й естетика, а людина отримує можливість опису суб'єктивних переживань (Ліотар, 2013, с. 78).

Отже, провідна функція педагогіки визначається як естетичне освоєння світу, не шляхом узгодження понять зі спостереженнями, а як здатність духу сприймати, спостерігати, визначати такі форми чуттєвого пізнання як образ, метафора, проєкції, фантазії та засоби реалізації естетичного конструювання світу. На думку деяких науковців, педагогічна наука може стати особливим видом мистецтва, різновидом нарративного оповідання, далекого від захіань на всезагальність.

Педагогіка як мистецтво безпосередньо пов'язана зі здібностями вчителя та реалізується у комунікативних відносинах «учитель-учень». Постмодерна педагогіка не тільки не пропонує єдиного образу людини, а й наповняє на його децентричності, на плюральних формах його життя.

Якщо розглядати духовність в освіті з традиційних для педагогіки позицій, а саме: як сукупність морально-етичних якостей, підпорядкованих загальнообов'язковим нормам і цінностям, доводиться визнати, що вони не узгоджуються з концепціями децентричної особистості та плюрального педагогічного процесу. Якщо ж виходити з принципу автономії особистості – особливої самостійності і незалежності людини, на якій ґрунтується її свобода, то це цілком узгоджується з даними принципами. За допомогою свого розуму, сили волі, людина визначає закони, якими користується впродовж життя, узгоджуючи їх із законами природи і суспільства.

Людина визначає для себе в якості орієнтирів те, що М. Вебер (2013) назвав пучком індивідуальних особистісних смислів: вони включають не просто наявність ідеалу, але і можливість вибору засобів для його реалізації, тоді ідеал перетворюється на мету, він ототожнюється з інтенціями та цінностями, боргом, любов'ю, обов'язками. Вони не мають об'єктивного корелята, залишаючись інтенціями, суб'єктивними уподобаннями, на яких базується традиційна діяльність індивіда, який несвідомо сприймає сенс як традицію (с. 517). Автономія – це здатність духовності впливати на матерію, вибудовувати послідовність подій, речей, відносин, що в сукупності конкурує з природою – природним станом справ, утворюючи штучну реальність – світ духу.

У своїй праці «The Self and its Brain» К. Поппер вбачав взаємовідносини між природою та духовністю наступним чином. Матеріальний світ на певному етапі свого розвитку створює більш досконалий світ – світ психічних станів людини і на цій основі утворюється світ людської уяви – світ оповідань, міфів, наукових теорій, проблем, творів мистецтва. Всі ці об'єкти – певні засоби, що фіксують зміст, який закладається людьми з притаманними для них психічними станами (Поппер, 1984, с. 314).

Вчені-економісти виокремили дві групи потреб людини. Перша група забезпечує потреби збереження життя – «природні потреби». До другої групи входять інші потреби, завдяки яким відбувається інтелектуальне освоєння невідомого і ускладнення внутрішньої організації – «потреби росту». Л. М. Гумільов наводить ці ідеї, аргументуючи свою теорію пасіонарності, за допомогою якої пояснює періоди піднесення та занепаду етносів в різні часові періоди.

Він зазначає, що в період становлення і розвитку етносу у деяких індивідів спостерігається прагнення до цілеспрямованої діяльності, пов'язаної зі зміною оточення (Гумилев, 2016, с. 278). Цей імпульс – відхилення, він суперечить інстинкту самозбереження і таким якостям суспільства, як жадібність, пристрась до насолод, скнарність, корисливість тощо. Всі ці почуття, за Л. М. Гумільовим (2016), не «погані» і не «хороші» з етичної точки зору, а модуси пасіонарності, які сприяють розвитку етносу.

Носії пасіонарності не завжди можуть розрахувати наслідки своїх вчинків, що підтверджує тезу про те, що пасіонарність – атрибут не свідомості, а підсвідомості. Однак, сутність цієї якості, на думку автора, скоріше біологічного, ніж духовного характеру. «Пасіонарність має енергетичну сутність, а психіка особи лише трансформує на своєму рівні імпульси, стимулюючи підвищену активність носіїв пасіонарності, що створює і руйнує ландшафти, народи і культури» (Гумилев, 2016, с. 334).

Застосовуючи теорію Гумільова (2016) до проблеми зниження актуальності духовності в епоху постмодерну, варто згадати, що в періоди кризи відбувається скорочення кількості пасіонарів. Так, сьогодні переважна більшість людей або «гармонійні» (рівень пасіонарності дорівнює інстинкту самозбереження), або «субпасіонарні» (інстинкт самозбереження яких вище рівня пасіонарності). Це співвідношення відповідає періоду розквіту цивілізації, зростанню матеріального добробуту.

Однак, на думку Л. М. Гумільова, навіть цим періодам «розумному егоїзму» протистоїть група імпульсів, відмінних від пасіонарних, але так

само потужних – у людей є дивний потяг до істини, краси і справедливості, цей потяг змінюється в залежності від сили імпульсу і обмежується постійно діючим «розумним егоїзмом».

Визначальне місце проблема духовності посідає у педагогічній парадигмі постмодерну, оскільки педагогічне завдання сучасної епохи не лише розробити, окреслити та визначити шляхи, засоби і методи формування певних компетентностей, а також знань та вмінь, а й розвинути людські якості, здатності, поведінку та риси характеру. Такі ідеї реалізуються в межах багатьох постмодерністських освітніх концепцій, серед яких найбільш популярними є критична педагогіка П. Фрейре, німецька антипедагогіка, феміністська педагогіка, педагогіка критичного мислення, вальдорфська педагогіка.

Висновки. Таким чином, наявність певних властивостей людської душі, що виходять за межі збереження виду – це реальність, яка є невід’ємною частиною відносин «людина – природа – суспільство». Як правило, саме цими якостями забезпечується, з одного боку, збереження традицій, з іншого – рух уперед. Наскільки «непасіонарна» сучасна людина, настільки ж помірно у ній розвинене прагнення відстоювати і вибудовувати, в першу чергу, для себе, ідеали, цінності, сенси. Проте, духовність у ній наявна у вигляді закладеної потенції. Можливості освіти дозволяють розкривати цей потенціал, але тільки в тій мірі, в якій це є необхідним сучасній людині.

Література

1. Karl Popper and John C. Eccles. *The Self and its Brain: an argument for interaction*. Routledge, 1984. 616 p.
2. Вебер М. *Господарство і суспільство* / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Весесвіт, 2013. 1112 с.
3. Вейз Дж. Э. *Времена постмодерна: христианский взгляд на современную мысль и культуру*. Москва : Фонд «Лютеранское наследие», 2002. 240 с.
4. Гумилев Л. Н. *Этногенез и биосфера Земли*. Айрис-пресс, 2016. 560 с.
5. Кант І. *Естетика* / пер. з нім. Б. Гавришківа. Львів : Аверс, 2007. 360 с.
6. Кримський С. *Заклики духовності ХХІ століття*. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 32 с.
7. Лиотар Ж. Ф. *Состояние постмодерна*. Санкт-Петербург : Алетейя, 2013. 160 с.
8. Солженіцин О. В. *В колі першому*. Уривки / пер з рос. О. Соловей. Сейнт Пол, Міннесота, 2001. 126 с.
9. Шелер М. *Сутність моральної особистості* / пер. з нім. М. Култаєвої. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія*. Київ : Ваклер, 1996. С. 9-30.

References

1. Popper, K. & Eccles, J. (1984). *The Self and its Brain: an argument for interaction*. Routledge (eng).
2. Veber, M. (2013). *Gospodarstvo i suspilstvo [The economy and society]*. Translation from German by M. Kushnir. Kyiv: Vsesvit (ukr).
3. Veyz, G. E. (2002). *Vremena postmoderna: hristianskiy vzglyad na sovremennuyu myisl i kulturu [Postmodern times: a Christian view of contemporary thought and culture]*. Moscow: Fond "Lyuteranskoe nasledie" (rus).
4. Gumilev, L. (2016). *Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and the Earth's biosphere]*. Ayris-press (rus).
5. Kant, I. (2007). *Estetika [Aesthetics]*. Translation from German by B. Gavrishkiv. Lviv: Avers (ukr).
6. Krimskiy, S. (2003). *Zakliki duhovnosti XXI stolittya [The calls of spirituality of the XXI century]*. Kyiv: Vid. dim "KM Akademiya" (ukr).
7. Liotar, Zh. F. (2013). *Sostoyanie postmoderna [The state of postmodern]*. Saint-Peterburg: Aletheia (rus).
8. Solzhenitsin, O. (2001). *V koli pershomu. Urivki [In the circle first. Excerpts]*. Translation from Russian by O. Solovey. Seynt Pol, Minnesota (ukr).
9. Sheler, M. (1996). *Sutnist moralnoyi osobistosti [The essence of the moral personality]*. Translation from German by M. Kul'taeva. *Suchasna zarubizhna fillosofiya. Techiyi i napryami. Hrestomatiya*. Kyiv: Vakler (ukr).

ДУХОВНОСТЬ ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ**О. С. Цыбулько**

В статье обоснованы новые интерпретации фундаментальных основ духовности. Современный человек постоянно рефлексировывает над всеми аспектами своей жизнедеятельности. Постмодернизм заключается в отрицании единого и универсального образа реальности, а, следовательно, такая реальность не требует точного и адекватного изучения и объяснения. Мир постмодернистского человека глубоко эклектичный, с идеями множественности и разнообразия, со спорами между парадигмами, с сосуществованием разнородных элементов. Определяющее место проблема духовности занимает в педагогической парадигме постмодерна, поскольку педагогическая задача современной эпохи не только разработать, описать и определить пути, средства и методы формирования определенных компетенций, а также знаний и умений, но и развить человеческие качества, способности, поведение и черты характера. Такие идеи реализуются в рамках многих постмодернистских образовательных концепций, среди которых наиболее популярны: критическая педагогика П. Фрейдера, немецкая антипедагогика, феминистская педагогика, педагогика критического мышления, вальдорфская педагогика. Таким образом, наличие определенных свойств человеческой души, выходящие за пределы сохранения вида – это реальность, которая является

неотъемлемой частью отношений «человек – природа – общество». Как правило, именно этими качествами обеспечивается, с одной стороны, сохранение традиций, с другой – движение вперед. Современный человек развивает стремление отстаивать и выстраивать, в первую очередь, для себя, идеалы, ценности, смыслы. Однако духовность в нем присутствует в виде заложенной потенции. Возможности образования позволяют раскрывать этот потенциал, но только в той мере, в какой это необходимо современному человеку.

Ключевые слова: духовность, духовные ценности, постмодернизм, «монадная личность», концепция децентричной личности.

SPIRITUALITY IN THE POSTMODERNIST PEDAGOGICAL PARADIGM

O. S. Tsybulko

The article justifies new interpretations of the spirituality fundamental foundations. The modern man constantly reflects on all aspects of his own life. Postmodernism is the denial of a single and universal image of reality, and, therefore, such a reality does not require accurate and adequate study and explanation. The world of postmodernism is deeply eclectic, with the ideas of plurality and diversity, with controversies between paradigms, with the coexistence of heterogeneous elements. The determinative place of the problem of spirituality is in the pedagogical postmodern paradigm, since the pedagogical task of the modern era not only develop, outline and define the ways, means and methods of certain competencies formation, as well as knowledge and skills, but also develop human qualities, abilities, behavior and character traits. Such ideas are realized within the framework of many postmodern educational concepts, among which the most popular are: the critical pedagogy P. Freire, the German antipedagogic, feminist pedagogy, pedagogy of critical thinking, Waldorf pedagogy. Thus, the presence of certain properties of the human soul, going beyond the preservation of the species - is a reality that is an integral part of the relationship «man - nature - society». As a rule, precisely these qualities are ensured, on the one hand, the preservation of traditions, on the other - the movement forward. Modern man develops the desire to defend and build, in the first place for himself, ideals, values, senses. Nevertheless, spirituality in it is available in the form of implicit potency. Educational opportunities can reveal this potential, but only to the extent that it is necessary for a modern person.

Key words: Spirituality, spiritual values, postmodernism, «monad personality», concept of decent personality.

Цибулько Ольга Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету (м. Маріуполь, Україна). E-mail: ostsybulco@ukr.net

Tsybulko Olha Serhiivna – PhD in History, Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology at Mariupol State University (Mariupol, Ukraine). E-mail: ostsybulco@ukr.net